

Gabriela KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ

Pokusy o vzdělávání prvních českých kazatelů augsburského vyznání

Abstract: Early Attempts on Education of Czech Evangelical Preachers of Augsburg Religion

The correspondence of Michal Institoris Mossotzy (preacher of the Slovak-Hungarian committee of the Augsburg religion in Bratislava) from the end of the 18th century, stored in the manuscript collections of the Lyceal library in Bratislava, conceals rich information about the early years of the tolerance period of the forming evangelical committees in Bohemia and Moravia. One of the problems these archives capture is attempts to create a generation of pastors based on the home environment, who were supposed to ensure stability in the new choruses. This work presents attempts to educate six boys (future preachers) coming from five churches of the Augsburg religion to the evangelical lycée in Bratislava. Although the boys came from a financially strong environment and had Mossotzy's support, their studies did not usually end successfully. The boys fled after even several years of study, eager to join the army, take over their parents' businesses or break up completely with the evangelical church. The causes of failure in creating the first Czech generation of preachers can be seen in the immaturity of the boys, the distance from home and the adventurous environment of a city.

Key words: Bratislava (Preßburg) – evangelical lycée – Augsburg religion – tolerance committees – Czech preachers

„Posílám Vám onoho dobře doporučeného chlapce...“¹

Témata tajného nekatolictví a období rané tolerance jsou v moderní české historiografii poměrně oblíbená a vzniká o nich mnoho studií, či se doplňují a znovu vydávají práce starší.² Většina prací se však drží problematiky prvních tolerančních

1 Ústředná knižnica Slovenskej akadémie vied – Lyceálna knižnica Bratislava, Rúkopsný fond (fascikly, Korespondence M. Institoris Mošovského (dále jen Korespondence M. I. Mošovského), kart. 360/II, Dopis Vojtěcha Špinara z 29. 8. 1796, latinský originál: „Mitto igitur illum bene com(m)endatum iuvenem...“ Za překlad latinských textů děkuji Haně Stoklasové.

2 Nejstarší práce o době toleranční pocházejí z per badatelů evangelické provenience, např. Jan JANATA – Václav ŠUBERT – Heřman z TARDY, *Památka roku slavnostního 1863, tisícileté památky obrácení národu českého na Moravě, Slovensku a v Čechách skrze Cyrila a Metoděje na křesťanství*, Praha 1864; Ludvík Bohumil KAŠPAR (ed.), *Po stu letech: památník reformované církve Českomoravské obsahující popsání všech sborů evanjelických H. V. v Čechách a na Moravě v jubilejním roce 1881 stávajících*, Praha

let a nereflektuje následující vývoj a procesy v evangelických společenstvích v pozdějších letech tolerance. Je to pravděpodobně způsobeno neuceleností archivních pramenů, kdy jejich existence, množství a obsah do značné míry závisely na aktivitě a pečlivosti působícího kazatele. Dále je to zapříčiněno jejich nesamozřejmou dostupností, protože většina sborových archivů se dodnes nachází především na evangelických farách. Tato studie se pokusí přiblížit další vývoj komunit s jejich novými problémy, a to především problematiku vytváření nové generace domácích pastorů.

Hlavní pramenné východisko této práce tvoří soubor korespondence Michala Institorise Mošovského, který je uložen v historických fondech Slovenské akademie věd v rukopisných sbírkách Lyceální knihovny v Bratislavě.³ Soubor dopisů zahrnuje korespondenci od roku 1756 až do smrti původce fondu v roce 1803. Sbíрка je rozdělena do třech částí. První a druhou část tvoří datované dopisy rozdělené rokem 1780, třetí část jsou dopisy nedatované. V celém souboru je převažujícím jazykem latina, dále se objevuje maďarština a němčina a nejméně je zastoupena čeština, popř. dosud nekodifikovaná forma slovenštiny, tzv. bibličtina.⁴ Velká část dopisů datovaných po roce 1780 je od pastorů pocházejících z Horních Uher, kteří byli vysláni do tolerančních sborů v Čechách a na Moravě. Michal Institoris Mošovský s nimi udržoval písemný styk až do své smrti a řešil s nimi problémy, které mladé sbory provázely. Dopisy byly dosud pro historické bádání využity jen částečně.⁵

1910; František BEDNÁŘ, *Památník českobratrské církve evangelické: českobratrská církev evangelická a její senioráty a sbory na stezkách minulosti a na prahu přítomnosti*, Praha 1924; Jan TOUL, *Jubilejní kniha Českobratrské evangelické rodiny k 150letému jubileu tolerančního patentu 1781–1931*, České Budějovice 1931; *Almanach junilejní: popsání všech českých sborů evanjelických h. i. a. v. r. 1881 v Čechách a na Moravě stávajících*, Praha 1881; Ferdinand HREJSA, *Dějiny české evanjelické církve v Praze a ve středních Čechách v posledních 250 letech*, Praha 1927. Z novějších autorů k tématu tolerance: Sixtus BOLOM-KOTARI, *Svoboda svědomí: superintendent Michael Blažek a protestantská společnost pozdního osvícenství*, Praha 2016. Četné práce Zdeňka R. Nešpora. Zásadní práce vzešly od Evy Melmukové-Šašecí, které se v nedávné době dočkaly doplnění a dalších vydání: Eva MELMUKOVÁ, *Patent zvaný toleranční*, Neratovice 2013; TÁŽ (ed.), *Evangelici v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*, Neratovice 2017. I když jsou díla E. Melmukové částí historické obce přijímány s rozpaky (neshody o podobě tajného a obnoveného evangelictví), její práce jsou založeny na podrobném výzkumu přímých pramenů a širokých znalostech problematiky.

- 3 Inventář fondu je možné studovat online na URL: <http://www.uk.sav.sk/uk_pre_SAV/historicke-fondy/2013/04/15/ahoj-svet/> [cit. 1. 12. 2018].
- 4 V 18. století se v západní části Horních Uher užívala tzv. bibličtina, čeština Bible kralické, která se užívala mezi slovenskými evangelíky v reakci na protireformační tlak ze strany habsburské monarchie. Viz Eugen PAULINÝ, *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*, Bratislava 1983, s. 112n. O vztahu slovenštiny a češtiny v době toleranční např. Jan Blahoslav ČAPEK, *Československá literatura toleranční 1781–1861*, Praha 1933.
- 5 Eva KOWALSKÁ, *Evanjelické a. v. společenstvo v 18. storočí*, Bratislava 2001; Zdeněk R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu nové doby: česká lidová zbožnost 18. a 19. století*, Ústí nad Labem 2006; Jiří JUST et al., *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*, Praha 2009; Gabriela KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ – Hana STOKLASOVÁ, *Evangeličtí kazatelé z Uher – formování nové společenské skupiny*, Cornova 6, 2016, č. 1, s. 35–60.

Michal Institoris Mošovský představoval jednu z nejvýznamnějších osobností evangelické a. v. komunity v Horních Uhrách. Narodil se v roce 1732 do zemanské rodiny a v roce 1758 se stal kazatelem slovensko-maďarského sboru v Prešpurku (Bratislavě). Záhy se však angažoval v oblasti školství, a to v podobě řízení prešpurského gymnázia. Zde se mu navzdory sílící rekatolizaci podařilo udržet výuku náboženství na vysoké úrovni. Svým vedením výuky usiloval o zachování konzistence a ortodoxie učení, které mělo přinést upevnění víry v době nepřízně. Proto také zůstával se studenty po jejich odchodu na studia do německých oblastí v kontaktu, kdy mu podávali zprávy o průběhu svého dalšího studia.⁶

Literatury pojednávající o českých studentech na území dnešního Slovenska není mnoho. Starší práce o Čechách na Slovensku studia budoucích prvních evangelických kazatelů nereflktují a zaměřují se více na období 19. století a významné kulturní osobnosti.⁷ Novější literatura zatím pojednává především o studiích uherských kazatelů, tedy těch, kteří do tolerančních sborů přišli v rámci misie.⁸ Informace o vzdělávání druhé, respektive „první české“, generace pastorů jsou v historiografii reflektovány pouze okrajově.⁹

Vyhlášení tolerančního patentu přineslo možnost dosavadním tajným evangelíkům přihlásit se k jedné z tolerovaných konfesí a založit tak sborová společenství helvétského nebo augsburského vyznání, tedy takových evangelických vyznání, která byla do té doby v zemích Svaté říše římské národa německého běžně uznávána. Během prvních let tolerance

-
- 6 K této osobnosti zatím chybí podrobná biografie, nejvíce pozornosti mu ve svých výzkumech věnovala slovenská badatelka Eva Kowalská. Kromě výše jmenované práce např. TÁŽ, *Neznámý Institoris? Pokus o portrét Michala Institorisa Mošovského (1731–1803)*, Slovenská literatúra 47, 2000, s. 429–442; TÁŽ, *Die evangelischen Geistlichen als Zensoren und Distributoren von Büchern: der Fall Michael Institoris Mossotzy (1731–1803)*, in: Marie-Elizabeth DUCREUX – Martin SVATOŠ (edd.), *Libri prohibiti. Le censure dans l'espace habsbourgeois 1650–1850*, Leipzig 2005, s. 141–150. Eva Kowalská se věnovala také Institorisově korespondenci ve vztahu k prostředí českých luterských sborů, a to ve dvou svých studiích. Srov. Eva KOWALSKÁ, *Heretici, bludáři a proselyti: formovanie a vnímanie konfesijnej identity českých protestantov po roku 1781*, Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica 5, Studia historica LII, *Obraz druhého v historické perspektivě II*, 1999, s. 135–146; TÁŽ, *Heretics and Proselytes: The Formation and Perception of Confessional Identity among Czech Protestants after 1781*, Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica 2, Studia historica LVI, „Meeting the Others“. *Studies in comparative history*, 2003, s. 71–83.
- 7 Václav ŽÁČEK, *Cesty českých studentů na Slovensko v době předbřeznové*, Brno 1948; Karel KÁLAL, *Češi na Slovensku: historické obrazy*, Praha 1922; TÝŽ, *Čtení o Fr. Palackém*, Praha 1931.
- 8 E. MELMUKOVÁ, *Patent*; TÁŽ (ed.), *Evangelíci*; S. BOLOM-KOTARI, *Svoboda*; Čestmír RYCHETSKÝ, *Kazatelé a sbory české národnosti církvi AV A HV v Čechách a na Moravě 1781–1918*, Telč 2008, dostupné na URL: <<https://veritas.evangelnet.cz/download/rychetsky.pdf>> [cit. 1. 12. 2018]; TÝŽ, *Evangeličtí kazatelé 1781–1918*, Křesťanská revue 1984.
- 9 J. JUST et al., *Luteráni*; G. KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ – H. STOKLASOVÁ, *Evangeličtí kazatelé*; Veronika TOMÁŠOVÁ, *Evangelíci na Těšínsku v tolerančním období (1781–1861)*, Český Těšín 2018. Problematika rozlišení evangelických pastorů v prvních generacích podrobně vysvětlena v Sixtus BOLOM-KOTARI, *Toleranční kazatelé z Uher v procesu formování české společnosti (1781–1870)*, Český časopis historický 117, 2019, č. 2, s. 318–346.

se k evangelickým vyznáním přihlásily asi 2 % obyvatelstva. Helvétská konfese převážila nad augsburskou, a to z toho důvodu, že její liturgie byla tajným evangelíkům, kteří si po několik generací předávali víru pouze formou tajných shromáždění, domácích pobožností a kolportáží zakázaných knih, bližší a považovali ji za původní domácí.

Možnost zakládat evangelické sbory však hned na začátku narazila na vážný problém, a to na absenci potřebných kazatelů. Společensví si mohla opatřit kazatele pouze z habsburské monarchie a z podstaty náboženského rozložení jednotlivých zemí bylo možné hledat pouze v Horních a Dolních Uhrách. Z Horních Uher (dnešního Slovenska) přicházeli kazatelé augsburského vyznání většinou z míst, kde neexistovala jazyková bariéra, a z Dolních Uher (dnešního Maďarska), přicházeli kazatelé helvétské konfese. V případě kazatelů z Dolních Uher ovšem hrála jazyková bariéra jeden ze zásadních problémů počátečního období tolerance.

Získat kazatele nebylo pro nově vznikající evangelická shromáždění jednoduché. Jedna cesta vedla přes úřady tzv. církevních agentů, jenž u panovnického dvora hájili zájmy církve, která je vyslala. Ve Vídni to byl Samuel Nagy a v Prešpurku (Bratislavě) János Mihályfalvi. Druhá cesta měla neoficiální charakter a vycházela z osobních kontaktů. V případě hledání kalvínských kazatelů takto zafungovala vysídlená skupina ještě tajných evangelíků z Čech, kteří při návratu od svých příbuzných přinesli hodnostářům tamějšího kolegia i první žádosti o kazatele.¹⁰

Nemáme jednoznačné zprávy o tom, jakým způsobem byla informace o potřebě luterských kazatelů zprostředkována. Jisté je, že hlavním organizátorem zajišťování duchovních a. v. do tolerančních sborů byl právě Michal Institoris Mošovský, který tak mohl jednat z iniciativy superintendenta Jána Čerňanského, se kterým se podílel na přípravě vysílaných duchovních.¹¹

Vysílání jak helvétských, tak augsburských kazatelů do tolerančních sborů vnímejme jako proces misie. Kazatelům, kteří se vydali do tolerančních sborů, byl po několika letech služby po návratu přednostně slíben kazatelský úřad.¹² Představa o této výpomoci českým a moravským sborům byla pravděpodobně taková, že vyslaní kazatelé měli zajistit nově se formující společensví pro „svou víru“ a postarat se o zavedení správné podoby liturgie.

Ani po překonání počátečních problémů v podobě shromáždění dostatečného množství duší a získání pastora chaos ve většině tolerančních sborů neustával. Především v případech sborů, které byly přihlášeny jako luteránské, věřící často po prvních obřadech projevovali nespokojenost. Většina tolerančních evangelíků byla tvořena venkovským obyvatelstvem, které nebylo schopno rozlišit rozdíl mezi augsburskou a helvétskou konfesí. Proto se často

10 G. KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ – H. STOKLASOVÁ, *Evangeličtí kazatelé*, s. 39.

11 E. KOWALSKÁ, *Evanjelické a. v. společensví*, s. 145.

12 Imre CZEGLÉ, *Samuel Szalay a maďarští reformovaní toleranční kazatelé*, Praha 1985, s. 14, 34.

hlásili pouze jako evangelíci. Tímto pojmem ovšem pod vlivem němčiny bylo rozuměno spíše luterství, a proto v počátcích tolerance bylo v Čechách a na Moravě více luteránů. Ovšem po praktickém zjištění, co obnáší luteránství, docházelo k početným přestupům ke konfesi helvétské. Přestupovali nejen jednotlivci, ale i celé sbory, a tam, kde nedošlo ke shodě o vyznání sboru, se část sboru odštěpila a založila sbor nový, helvétského vyznání.¹³

Neklidná situace s neujasněnými věroučnými zásadami vyžadovala trpělivý přístup k věřícím, aby se zastavilo zmenšování luterského vlivu mezi tolerančními sbory a misie tak měla nějaký úspěch. O to se snažil výše zmíněný Institoris Mošovský, který definoval teologická východiska, z nichž měli nově instalovaní kazatelé a jejich věřící vycházet.

Právě tyto neshody a nesourodost církevní praxe, která mnohdy vycházela z místních tradic, přinesla myšlenku, že je třeba co nejdříve vytvořit generaci luterských kazatelů vycházejících z místního českého prostředí. Vytvoření vlastní generace pastorů mělo vyřešit problémy, kterým čelili pastoři z Uher: od věřících nedostávali salár ve slibované výši, což je nutilo k neustálému přestupování mezi sbory nebo k návratu do Uher, dále kulturní rozdíly a zmíněná nespokojenost s liturgickou praxí, jež by rovněž došla smířlivější podoby. Proto se po překonání prvních let chaosu, definitivního ustálení struktury věřících a výstavby církevních budov začala formovat první generace českých pastorů, a to pomocí nově utvořených kontaktů v Uhrách. Budoucí kazatelé helvétské konfese byli přes uherské kazatele přijímáni do škol v Debrecíně a v Blatném Potoku.¹⁴ Vzdělání budoucích luterských kazatelů bylo zprostředkováno tím, kdo pomáhal luterským kazatelům z Uher v prvních letech působení v Čechách a na Moravě, tedy samotným Institorisem Mošovským. Jelikož byl svým působením svázán s evangelickým lyceem v Prešpurku, vzdělávání prvních českých kazatelů a. v. počalo zde.

Evangelické školství v Předlitavsku totiž do vydání tolerančního patentu prakticky neexistovalo. Výjimku tvořila Ježíšova škola v Těšíně¹⁵ založena roku 1709 při (luterském) Ježíšově kostele, který patřil mezi šest „kostelů milosti“ povolených po podepsání exekučního recesu k altranštádské konvenci. Po tolerančním patentu byly zakládány

13 Sbory obojího vyznání vznikly např. ve Velké Lhotě u Dačic a Vsetíně. Sbor v Liptále přestoupil od a. v. k h. v., stejně jako sbor v Růžďce a Zádveřicích.

Specifickou oblast představovalo Valašsko, kde převládalo vyznání augsburské. Tato orientace na luterství byla způsobena kontaktem s Horními Uhry. Např. Bohuslav BURIAN – Ilja BURIAN, *Dějiny protestantismu na Vsetínsku*, Vsetín 1993; Bohuslav BURIAN, *Toleranční kazatelé na Valašsku (1781–1861): příspěvek k dějinám valašského evangelictví*, Stráž nad Bečvou 1938–1940.

14 Při vzdělávání helvétských kazatelů drtivě převažovalo kolegium v Blatném Potoku, výjimečně studovali na kolegiu v Pápě, Kecskemétu či Nagyköroši. Richard PRAŽÁK, *Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození*, Praha 1962, s. 135–139.

15 Obecně o výuce na evangelických gymnáziích např. Gottlieb BIERMANN, *Geschichte des k. k. evangelischen Gymnasiums*, in: Fest-Programm des k. k. evangelischen Gymnasiums zu Teschen zur Erinnerung an die hundertfünfzigjährige Jubelfeier dieser Lehranstalt, Teschen 1859, s. 3–51.

nové školy a Ježíšova škola ztrácela studenty i učitele. Proto byla v roce 1813 přetvořena na čtyřtřídní evangelické teologické gymnázium. V případě zájmu o studia na univerzitě musel student z Těšína absolvovat ještě dvouletý tzv. filosofický kurz, který mohl nastoupit v Prešpurku, Levoči, Kežmarku, Bánské Štiavnici, Prešově a Šoproni.¹⁶ Nejvyšší teologické vzdělání bylo ve Vídni zřízeno až v roce 1821.

Evangelické školství v Uhrách mělo zcela jiný vývoj.¹⁷ Ačkoliv zde byly evangelické církve omezovány a nemohly se rozvíjet, podařilo se jim uhájit si omezenou formu existence.¹⁸ Proto i školství zde mělo širší tradici než v Předlitavsku. Pro vzdělání v luterském duchu zde byla k dispozici gymnázia, některá i s nižším vysokoškolským vzděláním,¹⁹ za kompletním vysokoškolským vzděláním luteráni odcházeli především do zahraničí (např. Jena, Wittenberg, Halle, Lipsko, Tübingen, Greifswald, Erlangen).

V době toleranční se možnosti vysokoškolského studia pro první generaci českých pastorů proměnily, protože alespoň část studia musela být absolvoována ve Vídni (ovšem oblibu si stále zachovalo i lyceum v Prešpurku). Poté většina z nich rovněž odcházela za dalším studiem do zahraničí. Pro luterské duchovní bylo typické, že studovali na více než jednom teologickém učilišti (někteří až na čtyřech), oproti kazatelům helvétského vyznání, kteří většinou zůstávali na jedné fakultě po celé studium.²⁰

Hlavní proud českých studentů za vzděláním v luterském duchu v prvních letech tolerance směřoval především do Prešpurku, kde většina příchozích kazatelů z Uher měla kontakt na Institorise Mošovského, který je vysílal do tolerančních sborů. Zároveň toto učiliště poskytovalo i nižší gymnaziální vzdělání, jež v případě nedostatečně připraveného studenta umožňovalo zahájit jeho výuku na nižší úrovni. Další cesty směřovaly již na vysokoškolská učiliště do jiných evropských měst, především do Vídne, Basileje, Halle.²¹

Institoris Mošovský na prešpurském učilišti přebíral záštitu nejen nad studenty z Čech a Moravy, ale již v letech předchozích zajišťoval ubytování, stravu a účty studentům uherským. Odhaduje se, že mezi lety 1761–1790 se staral o 69 studentů.²² Díky tomu se mu podařilo vybudovat širokou síť kontaktů vytvořenou z bývalých žáků, chovanců a dalších příznivců, kterou využíval především pro nákup knih.

16 Filosofický kurz byl v Těšíně otevřen až v roce 1847, kdy skončila doba studií v Uhrách. Viz V. TOMÁŠOVÁ, *Evangelíci*, s. 101, 106, 125.

17 Obecně o školství v Horních Uhrách např. Eva KOWALSKÁ, *Štátne ľudové školství na Slovensku na prelome 18. a 19. storočia*, Bratislava 1987; TÁŽ, *Učebnice pre štátne ľudové školy na Slovensku koncom 18. storočia*, Matica slovenská 1991, kniha 90, s. 63–77.

18 Podrobněji o znevýhodněném životě evangelických církví v Uhrách v době předtoleranční E. KOWALSKÁ, *Evangelické a. v. spoločenstvo*.

19 Kromě výše jmenovaných ještě Lučenec, Modrá, Banská Bystrica a Miskolc.

20 J. JUST et al., *Luteráni*, s. 177; srov. E. MELMUKOVÁ (ed.), *Evangelíci*, s. 250–251.

21 Č. RYCHETSKÝ, *Evangeličtí kazatelé*, s. 14–21.

22 E. KOWALSKÁ, *Evangelické a. v. spoločenstvo*, s. 144.

Čeští studenti na studiích v lyceu v Prešpurku

Z korespondence Institorise Mošovského byly vybrány dopisy z pěti sborů, které se snažily zajistit si kazatele z vlastních řad. Vybraná korespondence pokrývá období tolerance od jejího vyhlášení (1783) po konec života Institorise Mošovského (1803). Analyzované dopisy přicházely z luterských sborů v Praze, Velké Lhotě u Dačic, Kovánce, Krucemburku a Humpolce. Sbor pražský a humpolecký vycházel z prostředí městského, kde lze předpokládat předchozí obchodní styky se zahraničím a také vliv luterství zprostředkovaný místním vojenským obyvatelstvem.²³ Ostatní sbory se utvářely ve venkovském prostředí, byly to sbory Kovánek, Krucemburk a Velká Lhota.

Většina korespondence je v latině, dále je zastoupena čeština a pouze jeden dopis je v němčině. Autorem dopisů je většinou místní pastor, který Institorisovi zprostředkoval sdělení rodičů studentů, ovšem v případě dvou sborů jsou mezi dopisy od pastorů i dopisy přímo od rodičů studujících chlapců. Korespondence z Humpolce obsahuje i dopisy psané samotným někdejším prešpurským studentem. Dopisy od rodičů studentů jsou v češtině, dopisy od pastorů jsou všechny v latině.²⁴

Ze sboru v Kovánce je dochován pouze jeden dopis, a to od uherského pastora Daniela Korbelyho, který zde působil v letech 1786–1793 a byl již druhým kazatelem tohoto sboru.²⁵ Z velkolhoteckého sboru do Prešpurku psal v pořadí třetí pastor Jan Molnár, působící zde v letech 1788–1798. Krucemburským pastorem, který adresoval své dopisy Mošovskému, byl Ondřej Žlebek, pobývajícím na tamní faře v letech 1796–1803. Z humpoleckého sboru, jehož dochovaná korespondence je nejobsáhlejší, kromě tehdejších kazatelů Vojtěcha Špinara (1795–1797) a Josefa Krejčího (1797–1801), psali do Prešpurku i otcové dvou stávajících studentů. Byli jimi Martin Kysela a Josef Jozífek.

Jejich jména jsou uváděna již mezi prvními rodinami, které se v Humpolci k evangelickému vyznání po vydání tolerančního patentu přihlásily. Martin Kysela byl soukeníkem a se svou manželkou byli již v době předtoleranční obviněni z přechovávání zakázaných knih. Po vyhlášení tolerance byl vyslán do Prešpurku, kde měl pro rodící se sbor sehnat luterského kazatele a učitele. V jeho domě pak probíhala i školní výuka, než byla postavena budova školy.²⁶ Jeho syn, Vojtěch Kysela, byl po odchodu z prešpurského lycea rovněž autorem jednoho dopisu.

23 V obou místech se píše o existenci vojenského obyvatelstva pocházejícího z německého prostředí. Humpolec mohla ovlivnit i spolupráce s Krucemburkem, o které se vyskytují zmínky ve starší literatuře.

24 Jeden německý dopis je od pastora Špinara z Humpolce.

25 Byl druhým kazatelem z Uher, který zde působil, ovšem prvním, který zde sídlil trvale. Podrobněji o působení D. Korbelyho: František S. JANOVSKEJ, *Dějiny tolerančního sboru v Kovánce*, Kovánek 1945, s. 61–80.

26 Rudolf MAHOVSKÝ, *K 150. výročí tolerančního chrámu P. v Humpolci*, Praha 1935, s. 77, 43, 35.

Zajímavostí je, že oba zmínění humpolečtí pastoři byli zároveň i jedněmi z prvních luterských pastorů vycházejících z domácího českého prostředí. Vojtěch Špinar se do historie sboru neslavně zapsal tím, že jako evangelický kazatel přestoupil ke katolickému vyznání,²⁷ čímž v místním sboru způsobil rozkol a odchod několika rodin. Josef Krejčí naopak představoval nejen úspěšného a oblíbeného pastora, který v letech 1829–1844 zastával i úřad superintendenta, ale také jednoho z mála úspěšných prvních studentů luterského vyznání, o kterém se v dopise zmiňuje Jan Molnár z Velké Lhoty u Dačic (viz níže).²⁸

Stejně tak neobvyklá situace byla v Praze, odkud dopisy Mošovskému nepřicházely od pastora, ačkoliv tam v té době již Matěj Markovič pobýval, ale přímo od představitele sboru Josefa Wolffa a jeho manželky Anny. Josef Wolff byl vyučeným řemenářem, v době předtoleranci se mu podařilo neodhaleně zůstat evangelíkem a zakázané knihy si opatřoval ze Saska. V potolerančních seznamech je veden jako měšťan a obchodník na Starém Městě pražském a společně s Josefem Virchem byl představeným sboru. S manželkou Annou měl velkou rodinu a svého nejstaršího syna vyslali na studia do Prešpurku.²⁹

Rodiny studentů z Humpolce a z Prahy lze přesněji identifikovat a zařadit je tedy do rodin obchodníků, v jejichž silách bylo studium financovat. Sociální zázemí Matěje Havlíka z Krucemburku již není tak jasné: „*Živobytí jeho rodičů je skromné, obživu získávají odměnou za každodenní lopotu, ale přece se budou pokoušet poskytnout tomuto svému synovi tolik na to, aby mohli koupit nezbytné knihy, zaplatili bydlení a opatřili oděv.*“³⁰

27 O následných událostech se zmiňuje i dopis Mošovskému z 10. 1. 1799 od Ondřeje Žlebka z Krucemburku, odkud Špinar pocházel: „*Rodiče nehodného Špinara jsou oba zdraví a prohlašují se Tvými nejponiženějšími služebníky a vyprošují Ti tisícířer štěstí za vděčnost prokázanou nešťastnému synovi, nad jehož osudem pláčou, a na Tebe velmi často vzpomínají. Zvláště matka nese velmi těžce synovu bezbožnost, že skoro zármutkem a sklíčeností svému zdraví uškodila [...] Ten bezbožník je nyní praktikem v pražské kanceláři a péče o něj se ujala jakási abatýše, od níž přijímá něco na obživu, ošacení a to ostatní. Jak mi bylo vyprávěno, ona sama se o něho stará, jako by to byla její rodina. Kéž ať nikdy není připuštěn ke svatému úřadu: více uškodil, než prospěl!*“ („*Parentes, improbissimi Spinarii, quorum uterque in vita est, Tibique humillima servitia denuntieri vult atque millenis vicibus pro gratia filio infausto suo a Te praestita, precatur cuncta felicia, omnino illius fatis ingemiscunt et Tuorum nominorum recordantur saepissime. Speciatim mater adeo aegre tulit impietatem filii, ut fere tristitia et maestu suae valetudini nocuerit [...] Ipse profanus ille homo in Cancellaria Pragensi Practicus est, cuius curam in se suscepit quaedam Abbatisa. Aliquam particulam dietim ab ea accipit pro victu necessariam, vestit vestitum et quae alia, uti mihi fuit narratum, ipsa illa pro eo, uxore et una prole ejus procurat. Utinam Sacro numeri nunquam fuisset admotus: plus nocuit, quam profuit!*“). Korespondence M. I. Mošovského, kart. 600.

28 R. MAHOVSKÝ, *K 150. výročí*, s. 50; Gustav KOBLIHA, *První staletí města Humpolce 1807–1907: práci společnou*, Humpolec 1907, s. 90.

29 Josef Václav LUKÁŠEK, *K dějinám doby toleranční*, Praha 1939, s. 13–25; F. HREJSA, *Dějiny české evangelické církve*, s. 39–42, 55. Českou korespondenci luterského sboru v Praze podrobněji mapuje v bakalářské práci Markéta SLAVÍKOVÁ, *Počátky pražského evangelického sboru a. v. očima jeho členů: Edice a analýza korespondence členů pražského evangelického sboru a. v. s Michalem Institorisem Mošovským*, bakalářská práce Univerzity Pardubice, Pardubice 2018.

30 Korespondence M. I. Mošovského, kart. 362, dopis Ondřeje Žlebka, 23. 8. 1798, latinský originál: „*Parentibus eis res domestica angusta est et ex quotidiana mercede laborum suorum accipiunt*

Rovněž tak další student Felix Pecháček z Kovance pocházel z venkovského prostředí, jeho otec Josef Pecháček byl sedlákem z č. p. 30 a v době, kdy ještě nestála modlitebna, se veškeré náboženské obřady konaly u nich ve světnici, stodole nebo na zahradě. Sběrací listina darů z první poloviny 80. let 18. století shromažďující první sborový kapitál uvádí i Josefa Pecháčka a jeho dar 25 zl., který patřil mezi nejvyšší. V době působení kazatele Korbelyho byl Josef Pecháček kurátorem sboru.³¹

Kazatel Molnár se ve svých dopisech z Velké Lhoty zmiňuje o studentovi Josefovi Krejčím, který se narodil v Horních Dubenkách, ale školu navštěvoval ve Velké Lhotě. Bohužel o jeho sociálním zázemí se nezmiňuje ani literatura.³² Dále se kazatel Molnár zmiňuje o jakémsi Plutzarovi, který má nadaného syna, jenž by rád studoval, a Mošovského prosí, zda by tento záměr nemohl podpořit. Ovšem již v dalším dopise píše: „*Ptáš se, co učiníme s naším Plutzarem? Já odpovídám: Nic. Nadaný chlapec musí zůstat doma. Jeho rodiče jsou tak hanebně lakomí, že litují vydat peníze na vzdělání svého potomka. Není ten Plutzar, jak se zdálo, štedrá duše.*“³³

Ostatní rodiče k možnosti studií svých potomků zaujímal jiný, vstřícnější, přístup. Ochoťně hradili náklady spojené se studiem pražští Wolffovi: „*Přitom důvěrně žádám, aby mému synovi Kristiánovi, co na zimu potřebovatí bude, podle jejich uznání dělat nechali, a co by koliv od něj vynaložili, jen mě píšou, já odešlu peníze.*“³⁴ Stejně tak Jozífek z Humpolce byl ke studiím svých synů štědrě otevřený: „*a co by mý synové potřebovali laskavě zapůjčili, třeba to sto zlatých koštovalo, já když šaty synům přinesu s velikým poděkováním radostně zaplatím, za krátký čas s pomocí Boží se chci dát k nim najít.*“³⁵ Jak již bylo výše naznačeno, poměry v Krucemburku byly skromnější, ale i tak rodiče studenta Havlíka průběžně zajišťovali. Kazatel Žlebek ve svém dopise Mošovskému ze 17. 9. 1799 píše, že rodiče chlapce pro jeho potřeby posílají 4 zlaté v penězích, aby z nich mohl zaplatit mimořádné výdaje, protože 6 zlatých, které mu poslali předtím, padlo na ubytování.³⁶

Ovšem kromě finančního zajištění rodiče trápil také stesk po dětech. Humpolečtí Kyselovi a Jozífkovi Mošovského žádají, zda by mohl chlapce „*laskavě obveselovati*“, pokud

sustentationem: sed tamen id praestare conabuntur, ut huic filio suo, libros necessarios emant, hospitium solvant et vestitum curent.“

31 F. S. JANOVSKEJ, *Dějiny tolerančního sboru v Kovanci*, s. 39, 55, 72.

32 J. TOUL, *Jubilejní kniha*, s. 101–102.

33 Korespondence M. I. Mošovského, kart. 358/171, dopis Jana Molnára, 12. 1. 1791, latinský originál: „*Quaeris, quid faciemus cum nostro Plutzario? Respondeo ego; Nihil. Iuvenis optimorum talentorum domi manere debet. Parentes eius, sunt tam sordide avari, ut obolum eos in educationem prolis suae impendere poenitent. Non est is Plutzar, qui esse videtur, ut animus vir generosus.*“

34 Tamtéž, kart. 351, dopis Josefa Wolffa, 24. listopadu 1783.

35 Tamtéž, kart. 600, dopis Josefa Jozífka, 5. 8. 1799.

36 Tamtéž, kart. 362/1799.

by na jejich synech spatřoval známky smutku.³⁷ Upřímnou starost o svého syna projevila Anna Wolffová, která sama Mošovskému napsala krátký dopis, kde ho prosí o jakékoliv zprávy o synovi. Píše, že ačkoliv svého muže denně žádá, aby zjistil, jak se synovi vede, stále o něm nemá žádné zprávy, a dokonce se obává, zda se mu něco nepříhodilo. Svou naději vkládá do dobroty adresáta a doufá v jeho brzkou odpověď.³⁸

Nejen finanční zázemí na určité úrovni představovalo výběrové kritérium pro adepty na studia, ale kazatel u daného chlapce musel také odhalit jistý intelektuální potenciál. Kazatel Špinar studenta Kyselu před jeho odchodem do lycea popsal takto: „*tento chlapec je z dobrých poměrů, nezkažený a poslušný, učenlivý a tichý a k tomu nápaditý, takže já skrz toto psaní si žádnou hanbu nečiním*“. Vzápětí následoval další dopis, kde se o chlapcových kvalitách zmiňuje již konkrétněji. Vojtěch Kysela „*dobře čte jak německy, tak latinsky, pěkně píše a v aritmetice byl dobře procvičen*“.³⁹ Ondřej Žlebek z Krucemburku zase popsal Matěje Havlíka jako chlapce, který „*má znamenité nadání ducha, a byl obdařen výjimečnou náklonností k literatuře a je obdařen dobrými mravy, o nichž se soudí, že zvláště zdobí všechny čitatele literatury*“.⁴⁰

Z výše uvedeného se může zdát, že připravenost českých studentů byla na potřebné úrovni a že studijním úspěchům nemělo nic bránit. Ovšem ne vždy byli vysíláni chlapci již s dotvořenými dobrými předpoklady. To se týkalo Kristiána Wolffa z Prahy, který právě ve věcech náboženství kvůli nepřítomnosti učitelů v počátcích tolerance vykazoval mezery v tom nejdůležitějším. „*Žádám pro Pána Boha za trpělivost s tímto mým synem míti, nebo právě 14 let starý jest, ale 7 letému přirovnán býti může, totiž v cvičení, nebo ta příležitost k cvičení nikdy tady nebyla, abychom my mohli dítky naše k svatému evangelickému náboženství veřejně cvičit dáti*“.⁴¹

Michal Institoris Mošovský byl za svou ochotu a pomoc nazýván dobrodincem, podporovatelem evangelické záležitosti v Čechách a na Moravě a byly mu stále posílány pozdravy s přáním dobrého zdraví. Rodiče mu do rukou vkládali péči o své syny včetně evidence jejich finanční situace.

37 Tamtéž, kart. 361/I, dopis Martina Kysela a Josefa Jozífka, 27. 4. 1797.

38 Tamtéž, kart. 596/I, dopis Anny Wolffové, 7. 1. 1784.

39 Tamtéž, kart. 360/II, dopis Vojtěcha Špinara, 3. 8. 1796, německý originál: „*Dieser Jüngling ist von einer guten Erziehung unverbunden und fol[g]sam, gelehrt und stille und dabei witzig, so daß ich durch diese le commendation mir keine Schande zu ziehen werde*.“ Tamtéž, dopis Vojtěcha Špinara, 29. 8. 1796, latinský originál: „*quia iam bene quam germanie tam latine legit, pulchre scribit et in arithmetica bene versatus est*“.

40 Tamtéž, kart. 361/I, dopis Ondřeje Žlebka, 31. 3. 1797, latinský originál: „*est egregiis animi dotibus singularique in litteras propensione instructus est: et eam induit morum probitatem, quae omnibus litterarum cultoribus praecipuo censetur esse ornamento*“.

41 Tamtéž, kart. 595/II, dopis Josefa Wolffa, 14. 6. 1783.

Z každodennosti českých studentů v Prešpurku

Vzdělání chlapců ve vzdáleném Prešpurku začínalo již samotnou cestou do lycea. Chlapcům bylo zapotřebí vzít si s sebou mnoho věcí, proto nebylo možné, aby šli pěšky, byť by to byla možnost, jak ušetřit nějaké peníze. Kazatel Žlebek to v jednom ze svých dopisů vystihuje: „*Neboť kdo je chudý, nemůže se vézti povozem, musí jít pouze pěšky a nemůže nic vzít s sebou a ani nic přivézt zpět.*“⁴²

V případě humpoleckých studentů byla výhoda, že jich bylo více, a proto mohli cestovat společně. K Humpoleckým byl připojen i Matěj Havlík z Kruceburku, když na svá studia nastupoval. Humpoleckí studenti totiž měli tou dobou již první rok studia za sebou a pobývali doma na prázdninách, proto bylo pro Kruceburk příhodné vyslat nováčka se zkušenějšími.⁴³

Stejně tak Kristián Wolff byl z Prahy poslán v doprovodu jakéhosi pana Jana Lorta, a to pomocí *landkutsche*.⁴⁴ Díky dalšímu dopisu Wolffových se dozvídáme, s čím byl takový student do prešpurského lycea vyslán: „*když jsme jej na cestu vydali, tak jsme jemu s sebou dali dvoje šaty, troje kalhoty, 5 košil, 3 klobouky, 3 páry střevíců, 5 párů punčoch, 5 šátků, 4 poltuchy*⁴⁵ a všeliké malé potřeby“.⁴⁶

Opět z dopisu rodiny Wolffových víme, na kolik zlatých vyšel jeden rok studia: „*že by lépe bylo v Convictu než Alaneium,*⁴⁷ *tak každého roku 28 zl. a za kvartýr postel a prádlo 10 zl., což učiní ročně 38 zl. (i též nějaký malý peníz), na nevyhnutelnou potřebu tj. šaty, knih co [syn Kristián – pozn. G. K. Z.] potřebovat bude.*“⁴⁸ Rodiče finanční prostředky posílali postupně, někdy i se zpožděním, a v tomto případě žádali Mošovského o založení jejich syna.

Vyrovnávání finančních závazků nemuselo probíhat pouze penězi, ale i v materiálních věcech, a to v látce. Tuto zprávu máme z Velké Lhoty u Dačic, kde kazatel Molnár Mošovskému sděluje, že „*Nyní mu [superintendentovi Sinovitzovi do Bánské Bystrice – pozn. G. K. Z.] také posílají kus plátna, který nalezneš ovinutý lněnou látkou, tu Ti oni darují.*“⁴⁹ Tuto látku společně s finančními prostředky posílali rodiče pozdějšího kazatele

42 Tamtéž, kart. 362/1799, dopis Ondřeje Žlebka, 16. 12. 1799, latinský originál: „*Quippe qui pauper currulum conducere non valet pedes tantum iturus, nihil assumere, nihilque referre potuerit.*“

43 Tamtéž, kart. 600, dopis Josefa Krejčího, 22. 8. 1798; kart. 362, dopis Ondřeje Žlebka, 23. 8. 1798.

44 Tj. dostavník. Korespondence M. I. Mošovského, kart. 595/II, dopis Josefa Wolffa, 14. 6. 1783.

45 Tj. prostěradlo.

46 Korespondence M. I. Mošovského, kart. 595/II, dopis Josefa Wolffa, 3. 9. 1783.

47 Tj. dva druhy ubytování a stravování, první v soukromí (kvalitnější a dražší), druhý v „internátu“, kde bylo možné získat stravu i zdarma.

48 Korespondence M. I. Mošovského, kart. 595/II, dopis Josefa Wolffa, 14. 6. 1783.

49 Tamtéž, kart. 358/171, dopis Jana Molnára, 12. 1. 1791, latinský originál: „*Nunc quoque mittunt ei mantile scriceum quod lino illo, quo ii Te dotant involutum invenies.*“

Josefa Krejčího na podporu studií svého syna, který nejdříve studoval v Bánské Bystrici a až vyšší studia absolvoval v Prešpurku. Stejně tak po neúspěšném ukončení studií Vojtěcha Kysely z Humpolce dovolil jeho otec, aby se látkou vyrovnaly jeho dluhy: „*To sukno zelené, jestli ho ještě dosavad neprodali, dovoluje mu otec jej k tomuto účelu vzíti, ostatní pak všecka, totiž košili, knihy, plášť a kabát a jakýsi plátno do truhličky spakovati a domu vzíti poručil.*“⁵⁰

Z korespondence nelze přesně určit, kdy začínal a končil školní rok. Pouze z dopisu kazatele Krejčího z 22. 8. 1798 se dozvídáme, že posílají studenty zpět do lycea, a dopis z 11. 6. 1799 vyjadřuje zděšení nad neočekávaným příchodem studenta Kysely do rodného Humpolce.⁵¹ Ze zmíněných dopisů také víme, že studenti tedy v letních měsících jezdili domů a konkrétně otec studenta Kysely během této doby zjišťoval u Mošovského stav dluhů syna a staral se o jejich vyrovnání.⁵²

Délka studia na prešpurském lyceu byla pro každého studenta jiná. Záleželo, s jakými znalostmi student přišel a zda měl zájem o absolvování pouze nižšího stupně vzdělání, nebo aspiroval i na vyšší stupeň. První čeští studenti, jejichž osudy sledujeme, zde svá studia ke zdárnému konci nedovedli, i když na tamním ústavu strávili i několik let. Studenti Jozífek a Kysela z Humpolce svá studia započali v roce 1796⁵³ a během letních měsíců roku 1799 se dočítáme o odchodu chlapců ze školy.⁵⁴ Tito chlapci tedy školu opustili po třech letech studia.

Matěj Havlík z Krucemburku s humpoleckými studenty vyrazil za studiem v roce 1798. V letech 1799 a 1801 dopisy zachycují jakási provinění, kterých se student dopustil a kterými si pohněval rodiče i Mošovského,⁵⁵ ovšem tím informace o jeho studiích

50 Tamtéž, kart. 600, dopis Vojtěcha Kysely, 31. 8. 1799.

51 Tamtéž, kart. 600 (oba dopisy).

52 Tamtéž, kart. 362, dopis Martina Kysely, 1798 (blíže nedatovaný).

53 Tamtéž, kart. 360/II, dopisy Vojtěcha Špinara, 3. 8. 1796 a 29. 8. 1796. Matrika studentů lycea zaznamenává jen Václava Jozífka z Humpolce, který nastoupil roku 1796 a hned v následujícím roce školu opustil. Viz Ústředná knihovna Slovenskej akadémie vied – Lyceálna knihovna Bratislava, Školský archiv, Matricula Nobil. Conuictus Jeszenakiani in Schola Evang. Posoniensi ab anno 1751 usque ad an. 1825 (knihy č. 41), nefol. (Jozífek pod č. 667). František Jozífek z Humpolce se vyskytuje v matrice Alumnia pro školní rok 1795/1796. Viz tamtéž, Nomina alumnorum Gymnasii Posoniensi Evang. A. C. Anno 1793–1831/32, fol. 12 (František Jozífek pod č. 128); poté pro rok 1796/1797, fol. 15; pro rok 1797/1798 jsou zde evidováni oba studenti Jozífkové i Vojtěch Kysela, fol. 18; pro rok 1798/1799 jsou evidováni Vojtěch Kysela, František Jozífek a nově i Matěj Havlík, který je chybně zapsán jako humpolecký student, fol. 21; pro rok 1799/1800 jsou zapsáni pouze František Jozífek a Matěj Havlík, fol. 24; pro rok 1800/1801 je zapsán už pouze Matěj Havlík (stále chybně pod Humpolcem), fol. 27; stejně tak pro rok 1801/1802 (fol. 30), 1802/1803 (fol. 33), 1803/1804 (fol. 36), 1804/1805 (fol. 39), 1805/1806 (fol. 42). V dalších letech se jméno Matěje Havlíka již nevyskytovalo.

54 Korespondence M. I. Mošovského, kart. 600, dopisy Josefa Krejčího, 11. 6. 1799 a 14. 6. 1799; kart. 363/II, dopis Josefa Krejčího, 1. 8. 1800.

55 Tamtéž, kart. 362/1799, dopis Ondřeje Žlebka, 16. 12. 1799; kart. 363/III, dopis Ondřeje Žlebka, 8. 12. 1801.

v korespondenci končí. Podle ní tedy i on alespoň tři roky v Prešpurku pobyl. Matrika alumnia jeho jméno eviduje osm let, je tedy pravděpodobné, že studia úspěšně dokončil.⁵⁶ Při pokusu o ověření této hypotézy se během pátrání mezi kazateli a. v. doby toleranční vyskytuje jakýsi Matyáš Havlík pouze v luterském sboru v Černilově mezi lety 1813–1819, ale zda se jedná o tohoto studenta, který, byť s nespázy, nakonec snad úspěšně dostudoval, potvrdit nelze.

Kristián Wolff z Prahy se na studia vydal v roce 1783, potvrzuje to i matrika studentů lycea.⁵⁷ Ale hned v roce následujícím se v korespondenci objevuje poslední stopa po jeho studiích⁵⁸ a matrika studentů dokonce uvádí, že svá studia na lyceu ukončil ještě v roce 1783. Jelikož z literatury víme, že Kristián Wolff ve svých 19 letech dne 26. února 1797 přestoupil ke katolictví, je tedy téměř jisté, že ani jeho studia neměla úspěšného konce.⁵⁹

Korespondence ještě zmiňuje odchod Felixe Pecháčka z prešpurského lycea. Bohužel už nezachycuje jeho začátky ve studiu, tudíž není možné nic bližšího poznamenat o délce jeho studia v Prešpurku.

(Ne)úspěšnost českých studentů?

I když chlapci na studiích setrvali několik let, většinou se nedobrali očekávaného výsledku. Každý ze studentů k tomu měl odlišné důvody. Naposledy zmíněný Felix Pecháček, „*který se kdysi zdál být spásou svého rodiště, potěšením rodičů a chloubou sobě samému nyní tak náhle z cesty vedoucí ke ctnosti uhýbá a chce se obrátit na opačnou stranu.*“⁶⁰ Felix Pecháček se totiž rozhodl vyměnit klidný život v církvi za život vojenský. Jeho otec prosil Mošovského, aby se synem ještě promluvil, ovšem: „*Pokud však přece syn chce zatvrzele trvat na úmyslu vstoupit do armády, ponechává to jeho svobodnému rozhodnutí. Ale ustanovuje, že pokud se vrátí domů, jakmile pominou tyto bouřlivé časy, a bude vojákem, ustanovuje otec, že své živobytí má pro své ostatní děti, ne pro Felixe.*“⁶¹ Otec ve své přísnosti vůči synovu

56 Podrobněji viz pozn. č. 51.

57 Ústředná knižnica Slovenskej akadémie vied – Lyceálna knižnica Bratislava, Školský archiv, Matricula Nobil (Kristián Wolff pod č. 385).

58 Korespondence M. I. Mošovského, kart. 595/II, dopis Josefa Wolffa, 14. 6. 1783; kart. 596/I, dopis Anny Wolffové, 7. 1. 1784.

59 F. HREJSA, *Dějiny české evanjelické církve*, s. 106.

60 Korespondence M. I. Mošovského, kart. 359/I, dopis Daniela Korbelyho, 31. 3. 1793, latinský originál: „*qui olim spes patriae, solatium parentum, sui ipsius honor visus est: nunc tam subito a tramite virtutum ad devia quaeque deflectat et iam de extremis meditari velit.*“

61 Tamtéž, latinský originál: „*Si autem tamen filius pertinaciter in proposito militari vitae genere perseverare velit: tum liberum ei esse relinquit. Sed domum dicit, simulac redierit, illico his turbidis temporibus, militem futurum. Suam oeconomiam, se pro aliis liberis habere dicit, non pro Felice.*“

rozhodnutí pokračuje dále. Synovi vzkazuje, že pokud se chce zapsat k vojsku, ať tak učiní ve Vídni, kde je to rovněž možné, a ne doma, kde si způsobil ostudu. Podle toho, jak se syn rozhodne, prosí otec Mošovského, aby chlapci dal příslušný obnos na cestu a sepsal veškeré synovy dluhy.

Stejně tak se neočekávaně ze studií do rodného Humpolce vrátil Vojtěch Kysela. List Josefa Krejčího z 11. 6. 1799 informuje o jeho neočekávaném příchodu a uvádí, že příčinou odchodu studenta byla snad nemoc a že se v Prešpurku cítil zanedbáván. Po třech dnech následoval další list, kde se Josef Krejčí Kyselovým příchodem zabývá již podrobněji.

Udivuje ho, že ze školy uprchl před zkouškou. I když student tvrdil, že přišel sám, druhý den byli v lese hajným nalezeni další dva studenti, kteří přišli s ním. Jelikož chlapci jako důvod cesty do Čech uvedli záměr zapsat se v Kutné Hoře k vojsku, byli stráží odvedeni tam.⁶² Nakonec se k odchodu ze školy vyjádřil sám mladý student: „*Já jsem domů musel za 1., skrze nemoc, která mě tělo opanovala, za 2., skrze peníze, poněvadž jsem o příchodu otce pochyboval, za 3., skrze dvou studentů, totiž Sepešiho a Johansho, kteří mě namluvili, že abych s nima šel do Čech a potom do cizích zemí a že jestli nepůjdu, že oni mě zabijou*“.⁶³

Mladý Kysela se sice do lycea již nevrátil, ale v jednom z pozdějších dopisů kazatele Krejčího můžeme číst poměrně příznivé zprávy o jeho dalším osudu: „*O Kyselovi můžu nyní také psát lepší věci. Ten mladík již znatelně napravil svůj způsob života. Je zbožný a svým rodičům prokazuje poslušnost. Dělá soukenické řemeslo a především provozuje úspěšně obchod se sukнем v Praze, Vídni a Linci*“.⁶⁴

Osudy druhého humpoleckého studenta Jozífka nejsou známy tak podrobně,⁶⁵ o to nevlídněji ve výsledku vyhlížejí. Z korespondence víme, že studia rovněž nedokončil a dokonce se s celou rodinou rozešli s církví. Takto to popisuje kazatel Krejčí: „*Ve svém úřadu se nyní strachuji a je mi dáno strpět některé nepořádné a zlovolné lidi. Mezi nimi je nejhorší Jozífkův otec, který nechce přijmout vůbec žádné napomenutí. Ačkoliv se Ti to bude zdát jako paradox, přece je to tak. Ten samý člověk se tolik zvrhnul, že nejenom naše bohoslužby s celou svou rodinou opustil, ale také se nestydí dělat mi mnohé nesnáze. Mezi prvními svaluje na mne vinu za odchod svého syna z Posonie, ale jeho syna jsem nikdy v Posonii zanedbával a nikdy předtím jsem ho před Tebou ani nejslavnějšími pány profesory neočerňoval. Jiné výčitky, které mi tento zlovolný člověk činil, nebudu připomínat, aby snad*

62 Tamtéž, kart. 600, dopis Josefa Krejčího, 14. 6. 1799.

63 Tamtéž, kart. 600, dopis Vojtěcha Kysely, 15. 5. 1799.

64 Tamtéž, kart. 363/III, dopis Josefa Krejčího, 14. 4. 1801, latinský originál: „*De Kyselio nunc meliora quoque mihi scribere licet. Hicce enim iuvenis vitam suam notabiliter emendavit. Religionem colit, et parentibus suis oboedientiam praestat. Opificium pannificis tractat, et imprimis mercatum cun pannis, Pragae, Viennae et Lintzinum cum successu exercet.*“

65 Od Jozífků zde studovali dva bratři zároveň, František a Václav, bohužel v dopise není křestním jménem odlišováno, o kterého studenta se jedná.

*také Tvá duše tím nebyla znepokojena a abych Tvou uctivost nezdržoval s darebným otcem, mnohem darebnějším, než je syn.*⁶⁶

Osudy Kristiána Wolffa a Matěje Havlíka jsme naznačili již výše. Kristián Wolff skončil v církvi římskokatolické a Matěj Havlík svá studia sice pravděpodobně dokončil, ale jejich průběh také nebyl zcela bez problémů. Na tomto příkladu je možné vidět, jaké byly reakce rodičů na ne vždy vzorné chování jejich potomků: „[otec Havlíka – pozn. G. K. Z.] *laskavě Ti děkuje, že jsi synovi vyčinil. Já sám, jeho otec ještě více, avšak dobrá matka nejvíce, snášíme těžce jeho podvod. Až k Vám otec šťastně dojde, své otcovské právo nad ničemným synem jistě uplatní.*“⁶⁷

Lze předpokládat, že i reakce ostatních rodičů na útěk dětí ze studií nebyly nijak pochvalné. Připomeňme přísnost otce Felixe Pecháčka, který chtěl dát přednost vojenskému životu a jeho otec byl schopen se ho za to prakticky vzdát. Snad pouze v případě Jozifkových, kde kvůli nedokončeným studiím došlo k rozchodu rodiny s církví, je možné, že za hlavního viníka byl označen zprostředkovávající kazatel, nikoliv neposlušný student, a proto možná v tomto případě nedošlo k negativním reakcím ze strany rodičů směrem k synovi.

Výše popsané osudy českých studentů by mohly navozovat dojem, že snaha sborů získat kazatele z vlastního domácího prostředí byla zcela neúspěšná. Ale ani tento obraz není jen černý. I když studia českých chlapců většinou nesplnila očekávání, lze i mezi zmíněnými chlapci najít úspěšné studenty. Kazatel Josef Krejčí, jehož dopisy zde byly často citovány, se v korespondenci Jana Molnára z Velké Lhoty objevuje také v roli studenta ještě v Bánské Bystrici, kde pomýšlel na dokončení studií v Prešpurku. Nejen, že se mu studia podařilo (pravděpodobně bez obtíží) dokončit, ale poté vykonával kazatelský úřad na několika místech a v roce 1829 dosáhl i na post superintendenta.⁶⁸

Stejně tak zmiňovaného Vojtěcha Špinara lze, alespoň v první fázi, považovat za úspěšného studenta. Ovšem i jeho zmiňuje korespondence jako studenta až zpětně

66 Korespondence M. I. Mošovského, kart. 363/II, dopis Josefa Krejčího, 1. 8. 1800, latinský originál: „*In munere meo vivo pavatus, licet nonnulli turbulenti et malevoli homines in ecclesia mea dentur. Inter quos pessimus est pater Jozifekii, qui plane nullam admonitionem assumere vult. Sed hoc Tibi paradoxum videbitur, verum tamen est. Iste idem homo tantopere degeneravit, ut non solum sacra nostra, cum tota sua familia deseruerit, sed etiam mihi magnas molestias creare non erubuerit. Imprimis omnem causam discessus filii sui Posonio in me devolvit, eius filium nunquam Posonium deseruisse, nisi ego eum praevia atris coloribus coram Te et DD. Clarissimis Professoribus depinxissem. Alia convicia, quibus me, malus hicce homo adfecit, non commemorabo, ne forsitan per id Tuus quoque animus turbaretur, quia et Tuo honori, nequam pater, filio longe nequior, non pepercit.*“

67 Tamtéž, kart. 362/1799, dopis Ondřeje Žlebka, 16. 12. 1799, latinský originál: „*decentissimas agit grates, quod filium suum pro merito corripueris. Imposturam et ego ipse, sed pater multo magis ac boni animi mater omnium maxime, aegre tulimus. Ubi pater ad Vos feliciter venerit, iura sua in puero nequam! certe exercebit.*“

68 Podrobněji o působení Josefa Krejčího viz J. TOUL, *Jubilejní kniha*, s. 101–102.

v souvislosti s jeho přestupem ke katolictví v době, kdy již měl studia dokončena a zastával humpolecký kazatelský úřad.⁶⁹

Závěrem

Po vydání tolerančního patentu se na území Čech a Moravy začaly formovat první evangelické sbory helvétského nebo augsburského vyznání. Vznik nových sborů převážně v chudém venkovském prostředí s sebou přinášel nejednu obtíž. Po získání příslušných kazatelů různými cestami skrze kontakty a po ujasnění, která konfese je pro danou komunitu vhodná, představovala evangelická společenství stále nestabilní prostředí. Nestabilita byla způsobena častým střídáním kazatelů v jejich úřadech, a to nejen kvůli hledání finančně stabilního prostředí, ale i neporozuměním si věřících s oficiální podobou liturgie.

Myšlenka brzkého formování generace kazatelů pocházejících z domácího prostředí měla vyřešit problémy nových sborů při střetu domácí lidové tradice a oficiální liturgie. Michal Institoris Mošovský se pro prosazení luterského vyznání v Čechách a na Moravě velice angažoval, a proto představoval při pokusech o vytvoření vlastní české generace luterských kazatelů hlavní osobnost. Jeho pomoc spočívala ve zprostředkovávání studia na v té době kvalitním evangelickém lyceu v habsburské monarchii. Nejen že vybraným chlapcům zajistil místo, ale také na ně dohlížel, vedl jejich finanční záležitosti a komunikoval s jejich domovem.

Na základě bohaté korespondence, kterou Mošovský vedl s kazateli nebo přímo s rodiči studentů, se odkrývají problémy mladých studentů vytržených z domácího prostředí. Ačkoliv byli vybíráni studenti, kteří ve svém domácím, převážně venkovském, prostředí prokazovali dostatečné intelektuální znalosti a jejich sociální zázemí slibovalo, že jejich finanční zajištění během studií bude možné, úspěšnost prvních českých studentů a. v. nebyla příliš vysoká. Chlapci ze studií utíkali i po několika letech, vraceli se k řemeslu svých rodičů nebo zamýšleli dát přednost životu v armádě. Někteří chlapci se po neúspěšných studiích dokonce rozešli se svou církví.

Příčiny neúspěchu lze pravděpodobně přisuzovat jejich nezralosti a v porovnání s ostatními studenty, jejichž církevní prostředí bylo konsolidované, i nedostatku potřebného intelektu. Rovněž problematická disciplinace české a moravské evangelické církve oproti fungujícím uherským církevním institucím nepřinášela potřebnou podporu a zázemí. Vedle vzdálenosti od domova a absence kontroly rodičů chlapec ohrožoval nevhodný výběr přátel a nevhodné volnočasové aktivity. Chlapci byli opojeni neznámým prostředím velkého města, které nabízelo odlišný druh zábavy než prostředí venkovské či maloměstské,

69 O Vojtěchovi Špinarovi tamtéž, s. 178.

z něhož většina studentů pocházela. Pro kompletní dokreslení situace charakterizující utváření české generace kazatelů a. v. nám chybí dopisy z druhé strany, tedy odpovědi psané Mošovským, jejichž existence nám bohužel není známá.

Avšak tyto prvotní pokusy o vzdělávání budoucích českých kazatelů a. v. nelze hodnotit pouze negativně. I v analyzované korespondenci lze zachytit zmínky o úspěšných absolventech, kteří pak stáli jako kazatelé v počátcích a. v. sborů.

Na závěr můžeme připomenout pár vzpomínek asi nejznámějšího studenta prešpurského lycea, tedy Františka Palackého. Palacký zde studoval v letech 1812–1820. V korespondenci svému otci z roku 1815 psal, jak je v Prešpurku šťastný, že zde má několik dobrých přátel a že se opět začal učit francouzštinu. Ovšem i melancholie a smutek se v Palackého dopisech odráží. Autor se zmiňuje o podivných dnech, kdy ho ani jeho nejmilejší knihy nedokážou potěšit.

Další rok se Palacký chlubil, že má doučovat dva Srby němčinu, v čemž spatřuje výhodu dovzdělat se v jejich slovanské řeči. Na konci roku 1816 si Palacký pochvaluje, jaký příjemný život si v Prešpurku vede, ovšem zároveň si posteskl, že dobrý život, který má, mu přinesl i závistivce, a proto jeho jméno bývá často studenty různě posuzováno a hodnoceno. Když později v Prešpurku studoval Palackého mladší bratr, kladl mu na srdce, ať se zde dobře chová a pilně se věnuje studiu, aby nepoškodil dobré jméno, které tam má.⁷⁰

František Palacký stejně jako sledovaní čeští studenti, ze kterých měli být první kazatelé a. v., přes rozdílný přístup ke studiu prožívali asi obdobné momenty v odloučení od domova. Objevují se radost i strasti studia a samostatného života v dalekém městě. Nicméně Palacký na Prešpurk a profesory vzpomínal v dobrém, což by asi každý český student, který se měl stát jedním z prvních kazatelů a. v., nepotvrdil.⁷¹

70 František PALACKÝ, *Františka Palackého korespondence a zápisky III. Korespondence z let 1816–1826*, ed. Vojtěch Jaromír Nováček, Praha 1911, s. 90–91; TÝŽ, *Františka Palackého korespondence a zápisky II. Korespondence z let 1812–1826*, ed. Vojtěch Jaromír Nováček, Praha 1902, s. 4–11.

71 Tato studie vznikla v rámci projektu GAČR č. GA18–00885S „Zrození z osvěcenských reforem. Integrace skupiny tolerančních kazatelů z Uher v procesu formování české společnosti (1781–1870)“.

Zusammenfassung

Versuche um Ausbildung der ersten böhmischen Prediger des Augsburger Bekenntnisses

Nach dem Erlass des Toleranzpatents wurden die Gemeinden der lutherischen und helvetischen Bekenntnisse in Böhmen und Mähren formiert. Der ursprüngliche Mangel an entsprechenden Predigern wurde durch eine Vermittlung der ungarischen Prediger gelöst. Die Toleranzgemeinden stellten aber auch wegen Finanzmängel, die die Prediger zwangen, eine andere Stelle zu suchen, und wegen Unstimmigkeiten in der Liturgieform eine instabile Umwelt dar. Die Vorstellungen der Ortsgläubigen, die von Volkstraditionen aus der Vortoleranzzeit ausgingen, unterschieden sich oft von der offiziellen Liturgie der Einzelbekenntnisse. Die rechtzeitige Bildung einer Generation der von der böhmischen Ortsumgebung ausgehenden Prediger sollte bei der Beruhigung der Situation und beim Aufhalten des Einflussverlustes des lutherischen Bekenntnisses unter den Toleranzgemeinden helfen. Diese Prediger sollten die entsprechende Ausbildung haben, aber dank ihrer Kenntnisse der Lokalverhältnisse sollten sie eine solche Verfahrensart einstellen, die gemäß der Liturgie richtig wäre und gleichzeitig die Forderungen der Lokalvolkstradition zur Geltung brächte. Michal Institoris Mossotzy, der Prediger der slowakisch-ungarischen evangelischen Gemeinde des lutherischen Bekenntnisses in Pressburg

(heute Bratislava), vermittelte im evangelischen Lyzeum in Pressburg die Ausbildung der böhmischen Jungen. Auch wenn die empfohlenen Jungen aus einem guten sozialen Milieu kamen, hatte diese Anstalt keine guten Ergebnisse. Die Studenten liefen auch nach ein paar Jahren vor dem Studium davon und bevorzugten und sie bevorzugten ein Leben in der Armee, sie nahmen das Gewerbe von ihren Eltern über oder gingen mit der evangelischen Kirche ganz auseinander. Die Ursachen des Misserfolges während der Bildung der Lokalgeneration der Prediger des lutherischen Bekenntnisses waren wahrscheinlich die geistige Unreife der Jungen, Entfernung vom Zuhause und den Eltern und die Umgebung der großen Stadt.

Die vorliegende Arbeit betrachtet die Schicksale von sechs Studenten aus fünf lutherischen Gemeinden in Böhmen und Mähren, die dank Mossotzy die Möglichkeit hatten, am evangelischen Lyzeum in Pressburg zu studieren. Informationen über das Leben und Vorgehen der böhmischen Jungen in Pressburg sind in Mossotzys Korrespondenz enthalten. Die Korrespondenz ist vor allem lateinisch und in den handschriftlichen Sammlungen der Bibliothek des Lyzeums in Pressburg (Slowakische Akademie der Wissenschaften) aufbewahrt.